

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

RUSSELL, BERTRAND Religie și știință / Bertrand Russell; trad.

din lb. engleză de Monica Medeleanu; - Ed. a 2-a

București: Herald, 2018

ISBN 978-973-111-455-2

I. Medeleanu, Monica (trad.)

2

5

Religion and Science, with a new introduction by Michael Ruse was originally published in English in 1997. This translation is published by arrangement with Oxford University Press. Editura Herald is responsible for this translation from the original work and Oxford University Press shall have no liability for any errors, omissions or inaccuracies or ambiguities in such translation or for any losses caused by reliance thereon.

Bertrand Russell

RELIGIE ȘI ȘTIINȚĂ

Ediția a 2-a

Traducere din limba engleză de

MONICA MEDELEANU

EDITURA HERALD

București, 2018

Viziune grafică și DTP:
Codruț Radu

Corector:
Dușa Udrea-Boborel

Toate drepturile rezervate. Nicio parte a acestei cărți nu poate fi reprodusă sau transmisă sub nicio formă și prin niciun mijloc, electronic sau mecanic, inclusiv fotocopiare, înregistrare sau prin orice sistem de stocare a informației, fără permisiunea dată editor. Ediție în limba română publicată de V & I Herald Grup (Editura Herald), Copyright © 2018

CUPRINS

Introducere	7
Bibliografie	24
 CAPITOLUL I	
Temeiuri ale conflictului	26
 CAPITOLUL II	
Revoluția copernicană	35
 CAPITOLUL III	
Evoluția	59
 CAPITOLUL IV	
Demonologie și medicină	86
 CAPITOLUL V	
Sufletul și corpul	108
 CAPITOLUL VI	
Determinismul	135
 CAPITOLUL VII	
Misticismul	156
 CAPITOLUL VIII	
Scopul cosmic	171
 CAPITOLUL IX	
Știință și etică	197
 CAPITOLUL X	
Concluzie	213
 INDEX	220

CAPITOLUL I

TEMEIURI ALE CONFLICTULUI

Religia și știința sunt două aspecte ale vieții sociale, dintre care prima a fost importantă din timpurile cele mai îndepărtate despre care putem ști ceva cu privire la istoria mentală a omului, în timp ce ultima, după o existență, în care a pâlpâit spasmodic, la greci și arabi, a căpătat brusc importanță în secolul al XVI-lea, modelând de atunci din ce în ce mai mult atât ideile, cât și instituțiile printre care și-a dus existența. Între religie și știință a existat un conflict prelungit, în timpul căruia, până în ultimii câțiva ani, știința a ieșit victorioasă de fiecare dată. Dar apariția unor noi religii în Rusia și Germania, echipate cu noi mijloace de activitate misionară furnizate de știință, a creat din nou îndoieli, la fel ca la începutul epocii științifice și a readus în prim-plan importanța examinării temeiurilor și a istoriei războiului dus de religia tradițională împotriva cunoașterii științifice.

Știința este încercarea de a descoperi, cu ajutorul observației și al raționamentului bazat pe aceasta, în primul rând fapte particulare despre lume, apoi legi care leagă faptele unele de altele și (în cazuri fericite) fac posibilă predicția

evenimentelor viitoare. Acest aspect teoretic al științei este asociat cu tehnica științifică și care folosește cunoașterea științifică pentru a produce confort și lux care erau imposibile sau, cel puțin, mult mai scumpe, în era preștiințifică. Acest din urmă aspect este cel care oferă o importanță atât de mare științei chiar și pentru cei care nu sunt oameni de știință.

Religia, din punct de vedere social, este un fenomen mai complex decât știința. Fiecare dintre marile religii istorice are trei aspecte: (1) o Biserică; (2) un crez; (3) un cod de principii morale personale. Importanța relativă a acestor trei elemente a variat mult în timpuri și locuri diferite. Vechile religii ale Greciei și Romei, până să primească o dimensiune etică din partea stoicilor, nu aveau prea mult de spus despre principiile morale personale; în islam, Biserica a fost lipsită de importanță în comparație cu monarhia temporală; în protestantismul modern, există o tendință de a relaxa rigorile crezului. Cu toate acestea, toate cele trei elemente, deși în proporții variabile, sunt esențiale pentru religie ca fenomen social, acesta fiind principalul aspect vizat în conflictul cu știința. O religie pur personală, atât timp cât se mulțumește să evite afirmații pe care știința le poate dezaproba, poate supraviețui netulburată în era cea mai științifică.

Crezurile sunt sursa intelectuală a conflictului dintre religie și știință, dar duritatea opoziției s-a datorat legăturii crezurilor cu Bisericile și cu codurile morale. Cei care cercetează crezuri slăbesc autoritatea și pot diminua veniturile oamenilor Bisericii; în plus, s-a considerat că subminează moralitatea, întrucât îndatoririle morale erau deduse de

oamenii Bisericii din crezuri. Prin urmare, conducătorii seculari, la fel ca și oamenii Bisericii, au simțit că au motive serioase să se teamă de învățătura revoluționară a oamenilor de știință.

În cele ce urmează, nu ne vom ocupa de știință în general, nici de religie în general, ci de acele puncte care au generat conflict între ele în trecut sau continuă să facă acest lucru și în prezent. Atât cât este vorba despre creștinism, aceste conflicte au fost de două feluri. Se întâmplă uneori să existe un text în Biblie care face o afirmație cu privire la un fapt, cum ar fi, de exemplu, că iepurele rumegă. Astfel de afirmații, atunci când sunt respinse de observația științifică, provoacă dificultăți pentru cei care cred, așa cum au făcut cei mai mulți dintre creștini până când știința i-a obligat să creadă altfel, că fiecare cuvânt din Biblie este de inspirație divină. Dar, atunci când afirmațiile biblice avute în vedere nu au nicio relevanță religioasă inerentă, nu este dificil să fie înlăturate prin explicație sau să se evite controversa hotărând că Biblia are autoritate doar în probleme de principii morale. Conflictul este totuși mai puternic când știința contrazice unele dogme creștine importante sau vreo doctrină filosofică despre care teologii cred că este esențială pentru ortodoxie. În linii mari vorbind, dezacordurile dintre religie și știință au fost inițial de primul fel, dar au ajuns treptat să aibă ca obiect probleme care sunt sau au fost considerate o parte vitală a învățăturii creștine.

Bărbații și femeile religioase din zilele noastre au ajuns să simtă că cea mai mare parte din crezul creștinismului, așa cum exista în Evul Mediu, nu este necesară și chiar

constituie un obstacol pentru viața religioasă. Dacă vrem însă să înțelegem opoziția pe care a întâlnit-o știința, trebuie să pătrundem în chip imaginativ în sistemul de idei care a făcut ca o astfel de opoziție să pară a fi întemeiată. Să presupunem că un om l-ar întreba pe un preot de ce să nu comită o crimă. Răspunsul „fiindcă vei fi spânzurat” a fost simțit ca fiind inadecvat atât pentru că spânzurarea ar necesita justificare, cât și pentru faptul că metodele polițienești erau atât de nesigure, încât un mare număr de criminali scăpa. Exista totuși un răspuns care, înainte de dezvoltarea științei, părea satisfăcător pentru aproape toată lumea, și anume acela că omorul este interzis de Cele Zece Porunci, care i-au fost revelate lui Moise de Dumnezeu pe Muntele Sinai. Criminalul care eluda justiția pământească nu putea scăpa de mânia divină, care hotărâse pentru ucigașii care nu se căiau o pedeapsă infinit mai teribilă decât spânzurarea. Acest argument se sprijină totuși pe autoritatea Bibliei, care poate fi păstrată intactă numai dacă Biblia este acceptată în întregime. Când Biblia pare să spună că Pământul nu se mișcă, trebuie să cădem de acord cu acest enunț, în ciuda argumentelor lui Galileo, întrucât, în caz contrar, i-am încuraja pe ucigași și toate celelalte feluri de răufăcători. Deși sunt puțini aceia care l-ar accepta acum, acest argument nu poate fi considerat absurd și nici cei care au acționat pe baza lui nu ar trebui să fie priviți cu dezaprobare morală.

Perspectiva medievală a oamenilor educați avea o unitate logică acum pierdută. Toma d'Aquino poate fi considerat exponentul – ce se bucură de autoritate – al crezului pe care știința a fost obligată să îl atace. El a susținut – iar vizi-

unea lui încă aparține Bisericii Romano-Catolice – că unele dintre adevărurile fundamentale ale religiei creștine pot fi demonstrate doar pe cale rațională, fără ajutorul revelației. Printre acestea se afla existența unui Creator omnipotent și binevoitor. Din omnipotența și bunăvoința Lui rezultă că nu și-ar lăsa creaturile fără cunoașterea poruncilor Sale, în măsura în care sunt necesare a le supune voinței Lui. Trebuie, prin urmare, să existe o revelație divină, care, în mod evident, este conținută în Biblie și în hotărârile Bisericii. Odată stabilit acest punct, restul lucrurilor pe care trebuie să le cunoaștem pot fi inferate din Scripturi și din deciziile conciliilor ecumenice. Întregul argument pornește în mod deductiv de la premisele anterior acceptate de aproape întreaga populație a țărilor creștine și, dacă argumentul este uneori greșit pentru cititorul modern, erorile lui nu erau vizibile pentru majoritatea contemporanilor educați ai lui Toma d'Aquino.

Unitatea logică este în același timp o putere și o slăbiciune. Este o putere, fiindcă face sigur faptul că oricine acceptă o etapă a argumentului trebuie să le accepte pe toate cele care urmează; este o slăbiciune, pentru că oricine respinge vreuna dintre etapele ulterioare trebuie să respingă și cel puțin câteva dintre cele anterioare. Biserica, în conflictul ei cu știința, a manifestat atât putere, cât și slăbiciune ce rezultă din coerența logică a dogmelor ei.

Modul în care știința ajunge la credințele ei este complet diferit de cel al teologiei medievale. Experiența a arătat că este periculos să se pornească de la principii generale și să se procedeze deductiv, atât pentru motivul că principiile pot fi neadevărate, cât și pentru motivul că raționamentul

care se bazează pe ele poate fi eronat. Știința nu pornește de la presupuneri ample, ci de la fapte particulare descoperite prin observație sau experiment. Plecând de la mai multe fapte de acest fel se ajunge la o regulă generală, faptele în discuție devenind instanțieri ale regulii respective, dacă ea este adevărată. Această regulă nu este afirmată categoric, ci este acceptată pentru început ca ipoteză de lucru. Dacă este corectă, se vor petrece în anumite circumstanțe unele fenomene neobservate până atunci. Dacă se observă că acestea se produc, se confirmă ipoteza; dacă nu se produc, trebuie să se renunțe la ipoteză și să se propună una nouă. Oricât de multe fapte s-ar descoperi care să se potrivească cu ipoteza, acest lucru nu o face certă, deși până la urmă ar putea ajunge să fie considerată probabilă într-un grad ridicat; în acest caz, este numită mai degrabă teorie decât ipoteză. Mai multe teorii diferite, fiecare construită direct pornind de la fapte, pot deveni fundamentul unei noi ipoteze, mai generale, din care – dacă este adevărată – toate teoriile respective rezultă; iar pentru acest proces de generalizare nu poate fi stabilită nicio limită. Dar, în timp ce, în gândirea medievală, principiile cele mai generale constituiau punctul de pornire, în știință acestea sunt concluzia finală – finală la un moment dat, căci pot deveni instanțieri ale vreunei legi și mai ample într-o etapă ulterioară.

Un crez religios diferă de o teorie științifică prin faptul că susține că încorporează un adevăr etern și absolut cert, în timp ce știința este întotdeauna provizorie, așteptând ca mai devreme sau mai târziu să se dovedească necesare modificări în teoriile ei actuale și fiind conștientă că metoda ei este logic incapabilă de a ajunge la o demon-

strație completă și finală. În cadrul unei științe avansate însă schimbările necesare sunt, în general, de așa natură încât nu folosesc decât pentru a oferi o exactitate puțin mai ridicată; vechile teorii rămân utilizabile numai acolo unde este vorba despre aproximări mari, dar eșuează atunci când devine posibilă o nouă detaliere a observației. În plus, invențiile tehnice sugerate de vechile teorii rămân dovezi ale faptului că au deținut până la un punct un fel de adevăr practic. Știința încurajează astfel abandonarea căutării adevărului absolut și înlocuirea lui cu ceea ce poate fi numit adevăr „tehnic”, care aparține oricărei teorii ce poate fi folosită cu succes în invenții sau în predicția viitorului. Adevărul „tehnic” este o chestiune ce ține de grad: o teorie din care izvorăsc mai multe invenții și predicții de succes este mai adevărată decât una care generează mai puține lucruri de acest fel. „Cunoașterea” încetează să fie o oglindă mentală a universului și devine doar un instrument practic în manipularea materiei. Dar aceste implicații ale metodei științifice nu au fost vizibile pentru pionierii științei, care, deși practicau o nouă metodă de căutare a adevărului, concepeau încă adevărul asemenea adversarilor lor, teologii.

O diferență importantă între perspectiva medievală și cea a științei moderne este cea cu privire la autoritate. Pentru scolastici, Biblia, dogmele credinței catolice și (aproape în egală măsură) învățăturile lui Aristotel erau mai presus de orice îndoială; gândirea originală și chiar investigarea faptelor nu trebuiau să depășească limitele stabilite de aceste granițe ale cutezanței speculative. Întrebările dacă există oameni la antipodi, dacă Jupiter are sateliți sau corpurile cad în raport direct proporțional cu masa lor erau întrebări

la care se răspundea în mod decisiv nu în urma observației, ci prin deducție, pornind de la scrierile lui Aristotel sau de la Scriptură. Conflictul dintre teologie și știință era în aceeași măsură un conflict între autoritate și observație. Oamenii de știință nu cereau ca enunțurile să fie crezute fiindcă ar exista vreo autoritate care a spus că sunt adevărate; dimpotrivă, ei apelau la dovezile oferite de simțuri și păstrau numai acele doctrine care credeau că se bazează pe fapte evidente pentru toți cei care alegeau să facă observațiile necesare.

Noua metodă a avut un succes atât de mare – atât de ordin teoretic, cât și practic –, încât teologia a fost obligată treptat să se adapteze la știință. Textele nepotrivite din Biblie au fost interpretate alegoric sau figurativ. Protestanții au transferat centrul autorității în religie, mai întâi de la Biserică și Biblie doar la Biblie, apoi la sufletul individual. Treptat, s-a ajuns să se recunoască faptul că viața religioasă nu depinde de afirmații referitoare la stări de fapt, cum ar fi existența istorică a lui Adam și a Evei. Astfel, religia, cedând avanposturile, a încercat să păstreze cetatea intactă – dacă a reușit sau nu, rămâne de văzut.

Există totuși un aspect al vieții religioase, poate chiar cel mai dezirabil, care este independent de descoperirile științei și poate supraviețui indiferent ce am ajunge să credem cu privire la natura Universului. Religia a fost asociată nu numai cu Biserici și crezuri, dar și cu viața personală a celor care i-au simțit importanța. La cei mai buni dintre sfinți și mistici a existat – în combinație – credința în anumite dogme și un anumit sentiment al scopurilor vieții umane. În zilele noastre, se spune frecvent despre omul

care simte profund problemele destinului uman, dorința de a diminua suferințele omenirii și speranța că viitorul va realiza posibilitățile cele mai bune ale speciei noastre și că are o viziune religioasă, oricât de puțin ar accepta din creștinismul tradițional. În măsura în care religia presupune mai degrabă un mod de a simți decât un set de credințe, știința nu o poate atinge. Poate că, din punct de vedere psihologic, decăderea dogmei ar putea să creeze dificultăți temporare unui astfel de mod de a simți, fiindcă a fost atât de intim asociat cu credința teologică. Această dificultate nu trebuie să dureze însă la nesfârșit; de fapt, mulți liber-cugetători au arătat pe parcursul vieților lor că acest mod de a simți nu are nicio legătură esențială cu un crez. Credințele neîntețmeiate nu pot fi asociate în mod inevitabil cu vreo virtute reală; iar, în cazul în care credințele teologice sunt neîntețmeiate, ele nu pot fi necesare pentru păstrarea a ceea ce este bun în viziunea religioasă. A gândi altfel înseamnă a fi plin de temeri față de ceea ce am putea descoperi, lucru care va sta în calea încercărilor noastre de a înțelege lumea; dar adevărata înțelepciune devine posibilă numai în măsura în care dobândim o astfel de înțelegere.

CAPITOLUL II

REVOLUȚIA COPERNICANĂ

Prima luptă înverșunată dintre teologie și știință și, în unele privințe, cea mai notabilă a fost disputa purtată pe teren astronomic în cadrul căreia se punea problema dacă Pământul sau Soarele este centrul lucrului pe care acum îl numim sistem solar. Teoria ortodoxă era cea ptolemeică, potrivit căreia Pământul se află în repaus în centrul Universului, în timp ce Soarele, Luna, planetele și sistemul de stele fixe se rotesc în jurul lui, fiecare în propria sferă. Potrivit noii teorii, și anume cea copernicană, Pământul, departe de a se afla în repaus, are o mișcare bipartită: face o mișcare de rotație în jurul axei sale o dată pe zi și una de revoluție în jurul Soarelui o dată pe an.

Teoria pe care o numim copernicană, deși a apărut cu toată forța noutății în secolul al XVI-lea, fusese de fapt inventată de greci, a căror competență în astronomie era foarte mare. A fost susținută de școala pitagoreică, ce a atribuit-o, probabil fără să fie adevărat din punct de vedere istoric, fondatorului ei, Pitagora. Primul astronom despre care se știe în mod cert că a considerat că Pământul se mișcă a fost Aristarh din Samos, care a trăit în seco-